

Пятницькова І.В.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ ТА ВЗАЄМОДІЇ РОБІТНИКІВ ДОНЕЧЧИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті викладена соціальна характеристика робітників Донеччини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., проаналізовані їх соціальні практики та взаємодії. Спростовано властиві радянській історіографії тези про формування робітничого класу вже у другій половині ХІХ століття, його єдність та готовність до революційної боротьби. Акцентовано увагу на гетерогенності робітників, наявності серед них різних соціальних груп, які можна виокремлювати за професійними характеристиками, тривалістю роботи на підприємстві, національністю й регіоном походження, сімейним станом. Визначено, що місце робітників в соціальній ієрархії корелювалося із розміром заробітної плати та відповідало соціальній топографії робітничих поселень. У дослідженні з'ясовано, що в умовах перехідного етапу від феодально-кріпосницької до індустріальної моделі соціально-економічних відносин соціальні практики та взаємодії робітників вибудовувалися на принципах властивих традиційному суспільству. Тривалий час основною формою найму робітників залишалася артіль до якої входили представники однієї місцевості. Вона функціонувала на принципах властивих сільській общині і для робітників виконувала функцію соціального захисту та була адаптивною формою в умовах низького рівня розвитку індивідуалізму. На відміну від селян, для робітників характерною був низький рівень шлюбності, значно менша кількість дітей у родинах. Водночас внутрішньосімейні відносини, виховання дітей вибудовувалися за принципами традиційного суспільства. На взаємодію із представниками адміністрації робітники переносили принцип патерналізму, характерні для взаємовідносин селян із землевласниками, апелюючи до захисту та милості. Пасивні форми супротиву домінували над активними. У висновках підкреслюється соціальна строкатість промислових робітників Донеччини кінця ХІХ – початку ХХ ст. та збереження властивих традиційному суспільству принципів соціальних практик та взаємодій.

Ключові слова: промислові робітники, соціальна структура, соціальні взаємодії, соціальна топографія, Донеччина наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Постановка проблеми. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. були часом соціально-економічних змін, переходу від станової до класової структури суспільства. Соціальні трансформації інтенсивно відбувалися у регіонах промислового розвитку. Зокрема, на Донеччині, яка приваблювала селян можливістю заробітків. Регіон став один із осередків формування промислових робітників як окремої соціально-професійної групи. Водночас цей процес мав свою специфіку. Соціальним джерелом для формування робітників слугували селяни. Тривалий час більшість з них сприймали роботу на підприємствах як тимчасову і зберігали тісний зв'язок із своїми сільськими громадами. І якщо з часом частина робітників розривала фізичний зв'язок із сільською місцевістю то у їх світогляді, життєвих практиках домінуючими залишалася

властиві традиційному суспільству імперативи. На особливу дослідницьку увагу заслуговують соціальні практики та взаємодії, що були характерними для робітників кінця ХІХ – початку ХХ ст. Їх аналіз дозволить розкрити один із аспектів життя промислових робітників Донеччини, простежити соціальні трансформації в умовах модерної доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із важливих досліджень у якому розкриваються соціальні взаємодії робітників Донеччини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є праця В. Кулікова «Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр.» [3]. Окремі аспекти робітничих соціальних практик висвітлені у колективній монографії «Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу» [11].

Одному із невід'ємних складових соціального життя, а саме дозвіллію робітників була присвячена стаття О. Шляхова та О. Доніка [16]. Окремі аспекти проблеми знайшли відображення у дослідженнях історії Донецького краю С. Кульчицького і Л. Якубової [4; 5], Г. Куромії [6], Т. Фрідгута [18]. Водночас історіографічний аналіз наукового доробку з проблеми засвідчує відсутність комплексних досліджень, що висвітлювали б соціальні практики та взаємодії робітників Донеччини кінця XIX – початку XX ст. чим і обумовлене звернення до обраної теми.

Важливим джерелом для дослідження стали спомини інженера О. Феніна [15], який у 1890-х рр. працював на підприємствах Донеччини, мав досвід роботи за кордоном і залишив опис життя робітників регіону. А також спомини І. Гонімова [2]. Вони були присвячені розвитку революційного руху на Донеччині і опубліковані в радянський час. З урахуванням політичної заангажованості цього видання, за умови застосування критичного підходу, окремі його сюжети можуть бути використанні для вивчення щодення робітників Юзівки кінця XIX – початку XX ст. У дослідженні використані також матеріали періодичних видань досліджуваного періоду.

Мета статті полягає в аналізі соціальних практик та взаємодій робітників Донеччини другої половини XIX – початку XX ст. Відповідно до поставленої мети завданнями визначено: з'ясувати ступінь дослідження теми; виділити та охарактеризувати соціальні групи промислових робітників; окреслити принципи на яких будувалися соціальні взаємовідносини між різними групами робітників та з представниками адміністрації.

Виклад основного матеріалу. Соціальну групу промислових робітників у Донецького регіоні формувало прийшлое населення. Це були безземельні або малоземельні селяни, які шукали можливості отримання землі, заробітків для покращення свого фінансового становища, виплати викупних платежів. З другої половини 1880-х рр. обсяг мігрантів у регіон сягав до 40 тис. осіб на рік. Основу прибулого населення складали селяни із Харківської, Чернігівської, Полтавської губерній, вихідці із центральноросійських губерній, серед них були також білоруси, представники балтійських народів [5, с. 98]. Проте навіть на початку XX ст. значна частина робітників залишалися сезонними. Спираючись на джерела та наукову літературу В. Куліков вказував, що лише у 1910-х рр. основною робочою силою вугільних підприємств Донецького басейну стали постійні робітники [3, с. 117].

Сезонність роботи, перехід робітників з одного підприємства на інше у пошуках кращих умов та вищої оплати праці, сприйняття роботи на підприємстві як тимчасової, вимушеної визначали особливості формування соціально-професійної групи промислових робітників на Донеччині у другій половині XIX – на початку XX ст. Робітники промислових підприємств не були гомогенною соціальною верствою і мали безліч ліній розлому, що розділяли їх на окремі групи ідентифікація з якими видавалася більш значимою.

Вже з 1880-х рр. спостерігалась відмінність у сприйнятті соціального статусу робітників-металургів та робітників-шахтарів. Перші в соціальній ієрархії знаходилися на вищому щаблі, оскільки виготовлення чавуну та сталі потребували більших знань та вмінь. Для шахтарів у більшій мірі була характерна плинність кадрів. Очевидно, це пояснювалося особливою фізичною складністю роботи, необхідністю працювати під землею. І. Гомінов вказував на те, що шахтарями йшли працювати ті, хто не міг знайти роботу на металургійних підприємствах [2, с. 39].

Відмінність соціальних статусів корелювалася із оплатою праці, яка у металургів була вищою. Відповідно і рівень їх життя відрізнявся. Як металурги так і гірники умовно поділялись на категорії кваліфікованих і некваліфікованих працівників, кожна з яких може бути розділена за виробничою спеціалізацією. Її місце в соціальній ієрархії відповідало рівню заробітної плати. Так за звітом Е. Гаршина, який відвідував металургійний завод Новоросійського товариства у Юзівці у 1892 р., найвищою була зарплатня у майстрів і машиністів, плавильників (від 1 до 5 руб.); далі за рівнем оплати праці йшли ливарники (від 0,4 до 3,7 руб), слюсарі, токарі, обжимщики (від 0,4 до 3 руб), робітники при доменних печах (0,7 до 3 руб); казаняр, зварювальник (від 0,4 до 1,7 руб). помічники машиністів, робітники, які підвозили матеріал (від 0,4 до 2 руб.) [1, с. 9].

Працівники шахт поділялися на категорії тих, хто виконував роботу під землею та тих, що працювали на поверхні. До першої групи належали вибійники, запальщики, кріпильники, робітники-саночники, коногони та інші. Праця під землею була найбільш небезпечною тому оплачувалась вище. Вибійники на початку XX ст. могли отримувати до 1, 5 руб. на день. На поверхні працювали стволіві, відкачники, глейщики, слюсарі та інші, і відповідно їх зарплатня була нижчою.

Найнижче становище у соціальній ієрархії робітників займали безпаспортні. Їх наймали на

найбільш небезпечні роботи. Так, І. Гомінов вказував, що вивозити гарячий шлак із під доменних печей брали лише людей, які не мали документів [2, с. 37]. У правовому відношенні категорія безпаспортних залишалася найбільш вразливою. Їх у будь-який момент могли позбавити роботи, вигнати з робочого поселення, не виплати зарплатню, не сплачувати відшкодування у разі смерті чи втрати працездатності [18, с. 240–241].

Соціальні межі функціонували не лише на рівні професійних обов'язків, а й на рівні внутрішніх взаємодій. Так, у своєму середовищі шахтарів зневажливо називали некваліфікованих робітників «грачами» або «кугутами» [7, с. 5].

Етнографічний матеріал також фіксує жарт старших робітників над новоприбулими, які отримали назву «виволочки» і мали форму своєрідної пошати. На шахтарському лексиконі «виволочка» означала побиття. Молодого робітника посиляли «за виволочкою» до іншого виробничого приміщення [7, с. 5].

Лінь, уникнення роботи засуджувалося робітниками. Підтвердженням цього є використання на початку XX ст. гірниками термінів «кацегони», «кацегуї» для позначення таких робітників. Вони слугували протиставленням терміну «коногон», яким у широкому значенні називали молодого, працюючого робітника [7, с. 6].

Основою для соціальної сегрегації робітників також слугувала наявність чи відсутність родини у нього. Більшість робітників промислових підприємств Донеччини складали неодружені молоді чоловіки віком від 17 до 39 років [11, с. 97]. Через тяжкі умови праці й життя, сприйняття роботи як тимчасової робітники не поспішали створювати на підприємствах родини. На 1894 р. у поселеннях при вугільних копальнях Донеччини частка сімейних робітників становила 10–15%; у поселеннях при залізобудівних заводах приблизно 44%. [3, с. 161]. Водночас вони могли приходити на родовища вже з сім'ями або ж створювати їх у робочих поселеннях. У робітничих поселеннях практикувався цивільний шлюб [17, с. 46]. Відповідно до сімейного статусу вибудовувалась модель повсякденного життя, соціальної поведінки робітника. Одружені робітники були в більшій мірі залежними від роботи на підприємстві, оскільки потребували стабільного заробітку для забезпечення своєї родини, житла, яке надавало підприємство.

Дослідники відзначають, що жителі шахтарських і заводських містечок мали менше дітей у порівнянні з мешканцями сільської місцевості

і очевидно свідомо обмежували народжуваність [11, с. 99]. Водночас модель виховання дітей відповідала традиційному суспільству, коли діти рано починали працювати разом з батьками на підприємствах. За визначенням В. Кулікова сучасники розглядали залучення дітей до праці як природний елемент дорослішання й підготовки до самостійного життя, можливість передати знання від одного покоління іншому [3, с. 305].

Праця неповнолітніх широко практикувалася на підприємствах Донеччини. Так на металургійному заводі Новоросійського товариства у 1885 р. із 2, 6 тис. робітників тільки офіційно зареєстрованих підлітків у віці від 12 до 15 років було 112 [18, с. 250]. Час їх роботи значно перевищувала дозволені законодавством 4 години роботи і оплачувалася значно менше за працю дорослого робітника. Але у робітничому середовищі вона набувала позитивних конотацій. Оскільки це покращувало матеріальне становище родини, свідчило про «правильне» виховання родиною дитини. Так, один із робітників Юзівки В. Бабко зазначав у своїй біографії: «мені малолітньому хлопчику літом 1906 р. все ж вдалося влаштуватися на роботу в лампову майстерню чистити шахтарські лампи на шахту «Смолянку». Мій заробіток складав 25 коп. в день. В цьому ж 1906 р., коли мені виповнилося 13, перейшов на підземну роботу лампоносом, де вже став отримувати 50 коп. на день, або приблизно 10–11 руб. на місяць» [12, с. 526].

Своєрідним втіленням гетерогенності робітництва слугує соціальна топографія промислових поселень. Так, у Юзівці на початку XX ст. навколо металургійного заводу сформувались райони в яких проживали інженери, кваліфіковані робітники – Масловка, Ларінка, Олександрівка. У поселенні Смоляннінова Гора проживали робітники нижчої кваліфікації. Для некваліфікованих робітників призначались поселення з промовистими назвами Нахаловка, Собачовка, Закоп, Шанхай, де вони жили в «балаганах» (казармах), землянках та напівземлянках [17, с. 126, 141].

Просторова сегрегація була властива і робітникам родовищ. Гірничий інженер П. Пальчинський, який досліджував житло шахтарів Донеччини на початку XX ст. зазначав, що інженери, штейгери службовці контор жили окремими вулицями і їх житло виглядало набагато краще за житло інших робітників. Вони могли жити у будинках побудованих від однієї до восьми родин, казармах, землянках та напівземлянках [9, с. 446].

Дослідники вказують на те, що єдності між робітниками не було і на етнічному рівні. Розбіжності та конфлікти існували між представниками різних місцевостей, народів [11, с. 119].

Цей факт засвідчує те, що наприкінці XIX – на початку XX ст. робітники промислових підприємств не складали єдину соціально-професійну групу, локальна ідентичність для них залишалася домінуючою, а провідною формою соціальних відносин залишалися короткі соціальні зв'язки. Про їх сталість свідчить поширена на підприємствах, особливо кам'яновугільних родовищах, форма артільного найму робітників та організації праці. У 1880-ті рр. артіль у вугільній промисловості досліджуваного регіону були панівною формою найму робочої сили [3, с. 183].

Артілі формувалися із робітників, що належали до однієї волості, або навіть села. Як правило, вони були не великими кількісно. Хоча Є. Рогозін вказував, що до артілей гірників Донеччини могло входити 30 і 60 осіб [13, с. 106]. Назва артілі відповідала назві населеного пункту із якого походили робітники, або імені старости. О. Фенін відзначав, що для українських сезонних робітників була характерною практика, коли вони домовлялися з своїми «господарствами» і приходили працювати цілими селами, що відрізняло їх від бродячих шахтарів російських губерній [15, с. 51].

Як і в сільській родині, артільник виступав не автономною особистістю, а в першу чергу носієм колективного авторитету та історії своєї групи. Особисте ім'я, прізвище артільника не мали значення, для інших він був лише представником артілі і називався її ім'ям.

Організатором артілей міг бути окремий робітник, контора родовища, або підрядник. Перша форма організації артілі створювалася на батьківщині і на підприємство вони вже приходили сформованим колективом. Коли організацією артіллю займалася контора родовища, вони зверталися до робітників, які вже тривалий час працювали з проханням сприяти формуванню артілі. У такому випадку робітник писав на батьківщину і запрошував своїх односельців на роботу, або їздив по сусіднім селам і набирав до артілі робітників. Підрядники шукали робітників із місцевих селян, або їхали до інших губерній. При цьому автор допису видання «Донецькі вуглекопи» С. Русов вказував, що підрядники не завжди вдавалися до правомірних методів рекрутингу. Автору джерела відомі були практики підкупу селянських, волосних старост, які мали «наполегливо вимагати» від боржників виплатити заборгованості за рахунок

завдатку. Таким чином робітник вже на початковому етапі потрапляв у фінансову заборгованість від підрядника [14, с. 510].

Артілі робітників функціонували за принципами сільської громади. Їх учасники користувалися рівними правами та були об'єднані круговою порукою. Вони разом жили та вели спільне господарство. З-поміж себе обирали старосту, який керував всіма поточними справами, виступав посередником у відносинах з адміністрацією підприємства та робітниками артілі. Він розподіляв роботу між артільниками, перевіряв її якість, вів усю звітність, фіксував відпрацьовані зміни, отримував заробітну плату, яку роздавав членам артілі [3, с. 182].

На підприємствах регіону поширення набули також артіль зі спільного харчування. Лише на одному Кам'янському родовищі їх було 21. Вони створювалися на відрахування робітників із зарплатні. За ці кошти винаймали кухарку, у великих артілях їх могло бути декілька. Як правило це були дружини когось із артільників. Вони купували посуд або надавали власний за додаткову оплату, закуповували продукти, готували. Часто до обов'язків кухарок входило також прання одягу робітників. Всі члені артілі повинні були їсти в один і той же час і вживати одну і ту ж їжу. Якщо ж артільник був на роботі, то йому приносили їжу на робоче місце [14, с. 511].

Поширення артільної форми найму робітників можна пояснити декількома факторами. Вони були зручними для підприємців, адже спрощувала комунікацію з робітниками, зводячи її до відносин зі старостою артілі. Підряди, оплата праці і навіть штрафи видавалися на всю артіль, і потім вже розподілялись старостою між артільниками. З іншого боку, в умовах не розвинутості індивідуалізму, артіль для прийшлих селян виступала не лише зрозумілою для них формою соціальних відносин, а й певним захисним механізмом, виявом характерної для сільського способу життя моральної економіки. Оскільки об'єднані в артіль на основі особистих знайомств, спільного територіального походження робітники могли вирішити побутові проблеми значно краще за одноосібних робітників. У разі незнання специфіки роботи, відсутності потрібного інвентарю, тимчасової втрати працездатності артільник міг розраховувати на допомогу своєї артілі. Поступово значення артільної організації праці зменшувалося, проте на початку XX ст. артільна форма залишалася в організації спільного господарства, харчуванні [3, с. 183].

На відносини з представниками адміністрації робітники переносили модель властиву їх взаємодії із землевласниками, представниками дворянства, яка базувалася на патріархальних принципах та патерналізмі. В особі вищого за себе в професійному, а відповідно і соціальному становищі робітники вбачали певного батька, захисника. Вони дотримувалися офіційних практик пошани, виконували накази. І у відповідь очікували батьківської поблажливості, захисту й винагороди.

Інженер О. Фенін у своїх споминах згадував, що робітники особливо урочисто вітали з великими святами представників адміністрації. У відповідь отримували завжди «на водку». «Від тієї традиції було неможливо відмовитися», – резюмував автор джерела [15, с. 94].

О. Фенін мав досвід роботи за кордоном, у своїх споминах він порівнював робітників промислових підприємств Донеччини та Бельгії. Його вражала жорстка регламентованість та дисциплінованість відносин між бельгійськими робітниками та інженерами, представниками адміністрації. Для них нехарактерними були патерналізм, панібратство, особисті взаємини, що практикувалися на підприємствах Донеччини. Відносин бельгійців визначалися професійними обов'язками та будувалися за принципами капіталістичної доцільності й раціональності. Інженер привертав увагу до того, що житло побудоване бельгійськими підприємствами робітники винаймали за високу оплату і сплачували вугілля, яке робітникам Донеччини підприємства надавали безоплатно [15, с. 74].

Радянська історіографія приписувала особливу революційність робітникам. Проте, говорити про неї принаймні до 1905 р. навряд чи можна. Селянському етосу не властивий відкритий протест. Їх невдоволення переростає у відкритий виступ за умови коли керівником цього протесту стають представники іншої групи [10, с. 155].

Робітники радше вдавалися до практик патерналізму, апелюючи до захисту та поступливості. О. Фенін вказував на те, що напередодні Зелених

свят у гірників вже сформувалася традиція звертатися до представників адміністрації і жалілися на низьку оплату праці, вимагали зустрічі із «господарем» родовища. Така зустріч була організована, але робітник не могли сформулювати конкретних вимог, викрикуючи з натовпу свої скарги. Після того як представник адміністрації, а також власників підприємства, в описаному Феніном випадку – один із синів Іловайського, відмовляли у збільшенні зарплатні, натовп розходився і на наступний день робота на підприємстві відновлювалася [15, с. 52].

В описаному О. Феніном випадку можна простежити не лише патерналізм, практики пасивного супротиву селянства, а й значно глибші раціональні риси властиві економічній моделі селян. Час цього протесту був обраний не випадково. Саме на Зелені свята прийшли робітників поверталася в села на сільськогосподарські роботи. Для того, щоб утримати робітників, власники підприємств підвищували зарплатню. Очевидно, що робітники намагалися скористатися ситуацією і до максимального рівня підвищити зарплатню не вдаючись до відкритого протесту [15, с. 51–52].

Висновки. Проаналізований матеріал засвідчує, що створений радянською історіографією образ робітничого класу як цілісного соціального класу не відповідав дійсності. Для промислових робітників Донеччини кінця XIX – початку XX ст. локальні ідентичності тривалий час мали більше значення за співставлення себе із соціально професійною групою. Робітники відрізнялися за кваліфікацією та професійними обов'язками, сімейним станом. Відмінність їх позицій в соціальній ієрархії корелювалась із рівнем зарплатні та втілювалась у просторовій сегрегації. Оскільки переважна більшість робітників походила із селянського стану, соціальні відносини вони вибудовували за властивими для традиційного суспільства принципами. Для родин робітників характерним було раннє залучення дітей до праці. У соціальних відносинах домінували властиві традиційному суспільству принципи взаємодії.

Список літератури:

1. Гаршин Е. М. Отчет о поездке на Юзовский завод и попутные заметки о техническом образовании в Донецком каменноугольном районе. СПб.: тип. В. Демакова, 1892. 49 с.
2. Гонимов И.А. Старая Юзовка. Сталино: Сталинское областное издательство. 1955. 229 с.
3. Куліков, В. Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр. Харків : Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 388 с.
4. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. 812 с.

5. Кульчицький С., Якубова Л. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»» 2016. 720 с.
6. Куромія, Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002, 510 с.
7. Миртов А.В. Словник донецького гірника. *Етнографічний вісник*. 1932. Кн. 10. 22 с.
8. Отземко О., Пятницькова І. Промисловий поступ Донбасу за мемуарами іноземців (друга половина XIX – початок XXст.). *Емінак*. 2022. 3(39). С. 61.
9. Пальчинский П.И. Жилища для рабочих на рудниках Донецкого бассейна. *Горный журнал*. 1906, 9 сентября. С. 422–446.
10. Портнова Т. Любити і навчати: селянство в уявленнях української інтелігенції другої половини XIX століття. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. 240 с.
11. Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / за ред. В. Кулікова й І. Склокіної. Львів : ФОП Шумилович, 2018. 244 с.
12. Пятницькова І. Соціальна топографія Юзівки кінця XIX – початку XX століття. У пошуках обличчя міста: Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу / Ред. кол.: Кравченко В. (заг. ред.), Посохов С. (заг. ред.), Куліков В., Любавський Р., Рачков Є. Міністерство освіти і науки України; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків : Видавництво Точка, 2021. С. 518–528.
13. Рагозин Е.И. Железо и уголь на Юге России. Санкт-Петербург : Тип. И. Гольдберга, 1895. 192 с.
14. Русов С. Донецкие углекопы. *Вестник Европы*. 1888. Кн 6. С. 493–515.
15. Фенин О. Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883–1906 гг.). Прага, 1938. 199 с.
16. Шляхов О., Донік О. Практика і структура дозвілля робітників України в контексті індустріальних трансформацій кінця XIX – початку XX ст. (за матеріалами Катеринославської губернії). *Український історичний журнал*. 2020. № 1. С. 45–62.
17. Юз і Юзівка / під загальною ред. Гайдук, В. А. Донецьк : Фірма «Кардинал», 2000. 320 с.
18. Friedgut, Th. Iuzovka and Revolution 1869–1924 (2 Vol.). Princeton : Princeton University Press, 1994.

Piatnytskova I.V. SOCIAL PRACTICES AND INTERACTIONS OF WORKERS IN DONETSK REGION IN THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

The article presents the social characteristics of the workers of the Donetsk region in the late 19th and early 20th centuries, analyzes their social practices and interactions. The thesis of the ruling Soviet historiography about the formation of the working class in the second half of the 19th century, its unity and readiness for revolutionary struggle is refuted. Attention is focused on the heterogeneity of workers, the presence of various social groups among them, which can be distinguished by professional characteristics, length of work at the enterprise, nationality and region of origin, and family status. It is determined that the place of workers in the social hierarchy correlated with the size of wages and corresponded to the social topography of workers' settlements. The study found that in the conditions of the transitional stage from the feudal-serf to the industrial model of socio-economic relations, social practices and interaction of workers arose on the principles inherent in traditional society. For a long time, the main form of hiring workers remained the artel, which included representatives of one locality. It functioned on the principles of rural community power and performed the function of social protection for workers and was an adaptive form in conditions of a low level of individualism. Unlike peasants, workers were characterized by a low level of marriage, significantly fewer children in families. At the same time, intra-family relations, raising children were built according to the principles of traditional society. In interaction with representatives of the administration, workers transferred the principle of paternalism, characteristic of the relationship between peasants and landowners, appealing to protection and mercy. Passive forms of resistance dominated over active ones. The conclusions emphasize the social diversity of industrial workers in the Donetsk region in the late 19th – early 20th centuries.

Key words: industrial workers, social structure, social interactions, social topography, Donetsk region in the late 19th – early 20th centuries.

Дата надходження статті: 17.07.2025

Дата прийняття статті: 14.08.2025

Опубліковано: 05.12.2025